

ΠΕΤΡΙΝΑ ΑΠΟΜΕΙΝΑΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ

«Παλεύοντας με την ασβεστόπετρα και τη λίγη γη, ένας λαός ένδεκα εκατομμύρια, ορθώνει τα τυραννισμένα, σταχτόμαυρα κορμιά του, ακροβολισμένα πάνω σε τετρακόσιες πενήντα χιλιάδες στρέμματα του νησιού. Οι άνθρωποι εδώ ανασαίνουν φως και χρώματα. Ασημόγκριζες, ξαπλώνονται πάνω στις απλιτές επίπεδες ράχες του νησιού. Στρατεύματα ατέλειωτα»¹.

Μάκης Αξιώτης
Ιατρός

Το λιόδεντρο στη Λέσβο είναι δεμένο με την ζωή των κατοίκων. Τα ένδεκα αυτά εκατομμύρια δέντρα απλώνονται κύρια στο ανατολικό τμήμα του νησιού, γύρω απ' τον κόλπο της Γέρας, αλλά και σε κοιλάδες ποταμών, σ' όλη του την «επικράτεια». Το λάδι παραμένει βασικό του προϊόν, μέχρι σήμερα.

Στη Λέσβο έχουν εντοπιστεί αρκετές θέσεις που φυλάνε μνήμες της προϊστορίας του νησιού². Έχει ανασκαφεί όμως μόνο η *Θερμή* από την W. Lamb, το 1936. Εκεί λοιπόν, ανάμεσα σε στρώματα πέντε οικισμών (I-V), της *πρώιμης Χαλκοκρατίας* (από το 2800 έως το 2000 π.Χ.), βρέθηκε ένα απομεινάρι, που η αρχαιολόγος το χαρακτήρισε ως *πατητήρι ελιών*, δηλαδή ένα πρωτόγονο λιοτριβί. Ήταν μια ρηχή πέτρινη σκάφη και το έδαφος στο οποίο ακουμπούσε ήταν πρασινοπράσινο πηλός, που, σύμφωνα με υπόθεση της W. Lamb, όφειλε το χρώμα του σε «κάποια οργανική ουσία που είχε διαποτίσει το χώμα», προφανώς στο λάδι³. Η λοιπόν η πρώτη μαρτυρία για την κατεργασία της ελιάς στο νησί. Οδοπορώντας μέσα στο χρόνο, φθάσαμε στα *Billon νομίσματα*

(κράμα αργύρου και χαλκού) της Μυτιλήνης (ίσως και της Μηθυμνας). Θεωρείται ότι κυκλοφόρησαν από τα μέσα του 6ου π.Χ. αι. έως το 180 π.Χ. Ανάμεσα στα κεφάλια αντιμετώπων μόσχων (ή κάπρων) διακρίνεται ανάγλυφο κλαδί της ελιάς⁴.

Αργότερα, στην εποχή του Διοκλητιανού, μεταξύ 296 και 294 μ.Χ., χαράσσεται πάνω σε πέτρινες στήλες, *κτηματολόγιο* της περιουσίας των πολιτών της Μυτιλήνης⁵. Εδώ βλέπουμε γνωστά μέχρι σήμερα χωριά ή τοπωνύμια (τότε κώμες) να κατέχουν αμπέλια, σπόριμη γη, νομή και γύρους ελαιών⁶. (Χωρίον Σκόπελος αμπέλων ισούγερα*... ελαιών γύροι). Δηλαδή τις σημερινές *πεζούλες*, τα αναλήμματα που έχει κάθε δέντρο γύρω του, στις πλαγιές των λόφων του νησιού. Και σύμφωνα με τους διάφορους ερευνητές, τον 3ο μ.Χ. αι. η Λέσβος «κατείχε» 45.000 στρέμματα ελαιώνων⁷. Για τις επόμενες περιόδους, τα στοιχεία για την καλλιέργεια της ελιάς είναι περιοριστέρα.

Σήμερα, τα υπερσύγχρονα φυγοκεντρικά ελαιοτριβεία χαρίζουν το ίδιο λάδι, όπως τότε η πρωτόγονη πέτρινη σκάφη. Πριν από

αυτά, υπήρχαν τα ατμοκίνητα εργοστάσια, που τα παλαιότερα λειτουργήσανε στο νησί από τα μέσα περίπου του 19ου αι.⁸. Η μηχανή, λοιπόν, αντικατέστησε τους ζωκίνητους ελαιούμους και τα χειροκίνητα πιεστήρια. Αυτοί οι ελαιόμυλοι αναφέρονται σε εκτεταμένη βιβλιογραφία που αφορά τη Λέσβο⁹. Ήταν εγκατεστημένοι σε κτίσματα των χωριών, αρκετά από τα οποία υπάρχουν ακόμα. Μερικοί δούλευαν με τη δύναμη του νερού^{7,8}.

Όμως, εκτός από αυτά τα απομεινάρια, κάτι άλλα κομμάτια, ξεχασμένα στις εσχαιές των βουνών και των κάμπων, τραβούν την προσοχή του οδοιπόρου ερευνητή. Όλα τους βρίσκονται μέσα σε εκτάσεις σπαρμένες από τα χνάρια παλαιότερων οικισμών ή ανάμεσα στα αρχαιεκτονικά μέλη ερειπωμένων εκκλησιών, και η παρουσία τους εκεί δείχνει την πορεία της κατεργασίας της ελιάς μέσα στο χρόνο.

Είναι πελεκημένα στην κόκκινη και καφετιά ηφαιστειογενή πέτρα του νησιού (τραχείτες και ανδραίτες), και λίγα σε γκριζό ασβεστόλιθο.

Έχουμε λοιπόν τα δύο «συγκρο-

1. Κάτω πέτρα Μύλου Α'.

2. Κάτω πέτρα Μύλου Α'.

3. Μυλόπτερα Μύλου Α', έξω πλευρά.

4. Μυλόπτερα Μύλου Α', μέσα πλευρά.

5. Μυλόπτερα (κόλουρος κώνος) Μύλου Β'.

6. Κάτω πέτρα Μύλου Β'.

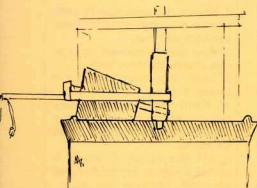
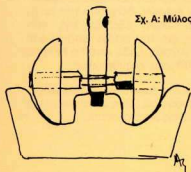
7. Πέτρινη βάση, με τις εντοιχισμένες πιασθηρίου ελιές.

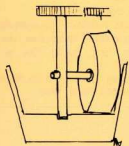
8. Η "κάτω πέτρα" του πιασθηρίου.

Σχ. Α: Μύλος με ημισφαιρική πέτρα

Σχ. Β: Μύλος με πέτρα κόλουρου κώνου

Σχ. Γ: Αρχή λειτουργίας μύλου με κυλινδρική πέτρα

Οι «Κυβόλιθοι» με τα αυλάκια και τα «καλάματα»:
 α. Άι-Δημήτρης Στύφης
 β. Τοξοφόρος Ασωμάτων
 γ. Δαμόνδρι
 δ. Νυφίδα
 ε. Κάμπα Βασιλικών

Σχ. Ε:

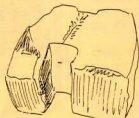
Αδαμάνια Σιγρίου.

Αι-Λιας Χυθίρων και Αποθήκα

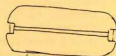
Χριστός Κεράμι

Κάμπος Βασιλικών

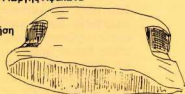
Τριάντα Καλλονή

Μακρόστενος τύπος, Αι-Γιώργης Αφάλωνα

Υποθητική χρήση των λίθων

Πλάτυς τύπος Αι-Νικόλαος Ανφαντάς Καρανικ-ται Κάπης Παλιόχωρα Φιλίας

Σχ. Δ:

Σχ. Ζ:

Διάφοροι τύποι από στρογγυλά πιεστήρια:
 1. Αι-Γιώργης Αφάλωνα (Πατά)
 2. Χριστός Αγιάσου
 3. Συκαριά
 4. Αγία Μαρίνα Κάτω Τρίτους
 5. Το διπλό στην Γέρα
 6. Γέρα

τήματα» της επεξεργασίας:

Α. Το πρώτο είναι το λιοτρίβι: οι κινητές πέτρες (μυλόπετρες) που γύριζαν πάνω στη σταθερή βάση.

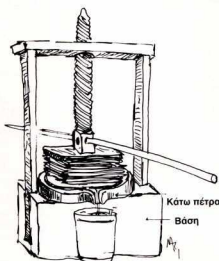
Ο πιο παλιός τύπος αποτελείται από μια μονολιθική, κυκλική δεξαμενή, με αλακί γύρω, και στο κέντρο κυλινδρικό «ομφαλιό», όπου εφάρμοζε το κάτω μέρος του άξονα (φωτ. 1,2). Τέτοιες δεξαμενές έχουν εντοπιστεί σε δύο μέρη (Γέρα, Νέες Κυδιωνίες), και είναι αρκετά μεγάλες.

Εδώ μέσα γύριζαν οι δύο μυλόπετρες, οι οποίες είχαν τη μια επιφάνεια κυρτή και την άλλη επίπεδη (τμήμα σφαιράς): ενώ στο κέντρο της καθεμιάς εφάρμοζε ξύλινο άξονα σε τετράγωνη τρύπα. Οι μυλόπετρες γυρίζανε στο περιφερικό αλακί και οι δύο μαζί. Σε μερικές, η κυρτή επιφάνεια έφερε ραβδώσεις σε ακτινωτή διάταξη (φωτ. 3, 4). Τέτοιες έχουν βρεθεί... περίπου δέκα, όλες κοντά σε ερείπια παλιών εκκλησιών (Γέρα, Ίππειο, Λαυρά, Μιστεγγά, Θερμή, Αγία Παρασκευή, Μυτιλήνη, Άργενωσι, Ερεσός). Θεωρείται ότι τούτος ήταν ο παλαιότερος τύπος, που χρησιμοποιήθηκε στα ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά χρόνια (βρίσκεται σε περιοχές με αυτές τις χρονολογικές ενδείξεις) (σχέδιο Α).

Μετά από αυτόν, επικράτησε η μυλόπετρα σε σχήμα κόλουρου κώνου (φωτ. 5). Αυτή βρίσκεται σκόρπια παντού, στους μεταγενέστερους μεσαιωνικούς οικισμούς και στα σημερινά χωριά. Χρησιμοποιήθηκε ως τον προηγούμενο αιώνα, στους ζωκωνίτους και υδροκίνητους ελαιόμυλους². Η «κάτω πέτρα» είναι τώρα αβαθής, κυκλική, με την τρύπα για τον κατακόρυφο άξονα στο κέντρο. Εδώ γύριζε μία ή και δύο μυλόπετρες (φωτ. 6, σχέδιο Β).

Τέλος, από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα υιοθετήθηκε η κυλινδρική μυλόπετρα, που χρησιμοποιήθηκε και στα ατμοκίνητα ελαιοτριβεία (σχέδιο Γ).

Β. Ο δεύτερος τύπος «συγκροτήματος» επεξεργασίας είναι το πιεστήριο (μπασκι). Στα ατμοκίνητα ελαιοτριβεία είχαμε τα σιδερένια πιεστήρια, που λειτουργούσαν με τον ατμό. Ο «πόδος» (χαμούρι) της σπασμένης ελιάς

Πέτρινο χειροκίνητο πιεστήριο

έμπαινε μέσα σε τρίχινους σάκους (τσουσιά) και πιεζόταν σ' αυτή την πρέσα. Η πρέσα ήταν πλάι, με ξύλινη πλάκα, που την κατέβαζε ένας κοχλίας (αδράχτι) με τη δύναμη των ανθρώπινων χεριών. Σώζονται πολλά τέτοια κομμάτια.

Δύο λοιπόν (δύο είδη) από τα πέτρινα απομεινάρια, τα σκορπισμένα στο νησί, αποτελούσαν το κάτω μέρος αυτού του πιεστηρίου.

Το ένα είναι ένας μεγάλος κυβόλιθος, με δύο εντομές στις στενές του, πλαϊνές έδρες. Στις εντομές εφάρμοζαν οι δύο κατακόρυφοι δοκοί, που στερώνωναν οριζόντια τον κοχλία. Έχουν εντοπιστεί περισσότεροι από είκοσι τέτοιοι κυβόλιθοι στο νησί (σχέδιο Δ). Μερικοί, στην επάνω επιφάνεια, έφεραν κεντρικό κούλιωμα (σχέδιο Ε) (φωτ. 7).

Επάνω σ' αυτούς στηρίζονταν η πέτρινη πλάκα του πιεστηρίου (η κάτω). Ήταν περίπου κυκλική, με αλακί περιφερικό, που κατέληγε σε στόμιο. Επάνω στο κεντρικό της «τύμπανο» τοποθετούσαν τους σάκους με τον «πόδο» της ελιάς, ασκούσαν πίεση με την ξύλινη πρέσα, και το λάδι μαζευόταν στο περιφερικό αλακί. Έχουν εντοπιστεί περισσότερες από 25 πλάκες στο νησί, μια από τις οποίες έχει «διπλό τύμπανο» (Γέρα) (φωτ. 8, σχέδιο Ζ). Μερικές από αυτές είδε στην περιο-

δεία του ο αρχαιολόγος R. Koldewey και υπέθεσε ότι είχαν χρησιμοποιηθεί στην κατεργασία της ελιάς³.

Εδώ λοιπόν είδαμε τη μακρόχρονη πορεία, που είχε η καλλιέργεια και η επεξεργασία της ελιάς στα χώματα της Λέσβου. Μια πορεία συνεχής, που τα πέτρινα κομμάτια, απομεινάρια διαφορετικών καιρών, δείχνουν την αργή μα σταθερή εξέλιξη της «τέχνης», με την οποία αποκτούσε το πολυτιμό λάδι, από το δέντρο της Αθηνάς, ο άνθρωπος.

* Ιούλιον (jugerum), μονάδα μέτρησης επιφάνειας (ιδίως άμπελωνών), της εποχής της ρωμαιοκρατίας.

Βιβλιογραφία

1. Γιάννης Παρασκευαΐδης: *Τα λιοδεμένα και οι Εωμάχοι πάνω στη Λέσβο*. Μυτιλήνη 1982, σελ. 11.
2. Μάκη Αξιώτη: *Περπατώντας τη Λέσβο*, 2 τόμοι, Μυτιλήνη 1992.
3. Lamb: *Excavations at Thermi in Lesvos*, 1936, σελ. 15.
4. Ι. Κοττή: *Η Λέσβος και η Μικρασιατική της περιοχή*, σελ. 236 - *Λεσβικό Πολύπτυχο*, φωτογραφία Στατήρα, σελ. 68.
5. Δ. Π. Ματζουράνη: *Το έθιμο Γεωργικό Εισόδημα της Λέσβου στην αρχαιότητα*. Μυτιλήνη 1950, σελ. 6.
6. Σ. Χαριτωνίδης: *Αι Επιγραφές της Λέσβου*. Συμπλήρωμα, 1968, 17MM 3206, σελ. 14.
7. Όπως 2, σελ. 37 και 687.
8. Νομαρχία Λέσβου: *Βιομηχανικά Κέντρα στη Λέσβο-Ελαιοτριβεία, ασπινοτριβεία, 19ος, αρχές 20ού αι.*, 1986, σελ. 56.
9. R. Koldewey: *Die antiken Baureste der Insel Lesbos*, Berlin 1890.

Stone Remnants of the Olive-Processing on Lesvos

M. Axiotis

This brief article, as it becomes obvious from its title, deals with what has survived from Antiquity from the olive-processing stone apparatus and researches the mode of their employment and application.